

راهکارهای توسعه اکوتوریسم پایدار مبتنی بر قابلیت‌های جوامع محلی منطقه گردشگری کهمان در شهرستان سلسله

فاطمه سپهوند^۱، سعید کریمی^۲، سعید غلامرزایی^۳

چکیده

این تحقیق با هدف ارائه راهکارهای توسعه اکوتوریسم پایدار مبتنی بر قابلیت‌های جوامع محلی منطقه گردشگری کهمان در شهرستان سلسله و در سال ۱۳۹۹ صورت گرفته است. ماهیت تحقیق اکتشافی و از لحاظ هدف کاربردی است که در سه گام انجام شده است. در گام اول و بخش کمی تحقیق، ۲۴۱ نفر از مردم روستایی منطقه گردشگری کهمان از طریق نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شدند و منافع حاصل از صنعت اکوتوریسم در جوامع محلی مورد ارزیابی قرار گرفت. در گام دوم، با مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد و مدارک موجود در سازمان‌های مرتبط و نیز مصاحبه با برخی افراد کلیدی و آشنا به منطقه، قابلیت‌های بالفعل و بالقوه در منطقه گردشگری کهمان شناسایی شد. در گام آخر، راهکارهای توسعه اکوتوریسم پایدار بر پایه قابلیت منطقه شناسایی و تحلیل شد که در این قسمت از روش دلفی فازی بهره برده شده است. در این گام، حجم نمونه شامل ۲۱ نفر از کارشناسان مرتبط بود که به روش هدفمند گلوله‌برفی انتخاب شدند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ساکنان روستاهای مذکور عمدتاً (۸۹/۴ درصد) منافع اقتصادی را منافع غالب بر اثر توسعه اکوتوریسم در منطقه گردشگری کهمان می‌دانند. راهکارهای ارائه شده دربرگیرنده راهکارهای زیرساختی - فرهنگی با پنج راهکار فرعی، آموزشی - زیست‌محیطی با شش راهکار فرعی و راهکارهای اقتصادی با نه راهکار فرعی است. بر اساس نظر کارشناسان، راهکارهای زیرساختی در اولویت بالاتری از سایر راهکارها قرار دارد که دربرگیرنده راهکارهای فرعی همچون برقراری امنیت، تبلیغ گسترده و اطلاع‌رسانی از طرق گوناگون به منظور آشنایی با منطقه، توسعه تسهیلات بهداشتی در منطقه و تصویب قوانین و مقررات حمایتی از این صنعت است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۲۲

واژه‌های کلیدی:

توسعه روستایی، اکوتوریسم، پایداری، روش دلفی فازی، منطقه گردشگری کهمان

مقدمه

مختلف با آن مواجه‌اند و تفسیرهای متعدد و متفاوت از توسعه پایدار از ارزش‌ها و علائق متفاوت در جوامع گوناگون مشتق می‌شود (امیر انتخابی و همکاران، ۱۳۹۵). هریک از کشورها، در هر سطحی از توسعه، به دنبال توسعه اقتصادی و هم‌زمان توجه به حفاظت از منابع طبیعی و بعد محیط‌زیستی‌اند و مایل‌اند خود را از اقتصاد تک‌پایه‌ای جدا کنند (زردان و منصور بهمنی، ۱۳۹۴). یکی از این روش‌ها گردشگری است که در دهه‌های اخیر از جایگاه ویژه‌ای در توسعه برخی

توسعه پایدار سه رکن اساسی دارد: پایداری زیست‌محیطی، پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی (گودرزوند چگنی، ۱۳۹۴) و کارآمدی هر نظام در گرو تحقیق سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است (گودرزوند چگنی، ۱۳۹۴؛ امینیان و همکاران، ۱۳۹۱؛ مریدسادات و ساعی‌نیا، ۱۳۹۵). رویکردهای توسعه پایدار بازتاب تنوع چالش‌های اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی است که کشورهای

۱. دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان

۲. دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان

۳. دانشیار گروه اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، دانشگاه لرستان، لرستان (نویسنده مسئول)؛ sgholamrezai@gmail.com

کشورها برخوردار بوده است (فرزین و همکاران، ۱۳۹۸)، آن چنان که اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نامیده‌اند (موحدی و همکاران، ۱۳۹۶). هم‌اکنون اغلب کشورها، به‌ویژه کشورهای که به لحاظ موقعیت مکانی از این مزیت برخوردارند، آن را در برنامه‌های توسعه ملی خود گنجانده‌اند (زردان و منصور بهمنی، ۱۳۹۴).

امروزه صنعت گردشگری به یکی از بزرگ‌ترین صنایع خدماتی جهان از لحاظ درآمدزایی تبدیل شده است و بسیاری از سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آن را رکن اصلی توسعه پایدار می‌دانند (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹؛ صحنه و خداداد، ۱۳۹۳). این صنعت دارای تأثیرات مثبتی همچون ایجاد فرصت‌های شغلی، درآمدزایی، کاهش فقر افزایش رفاه در جامعه، ایجاد امنیت اجتماعی و گسترش عدالت اجتماعی (بهمنی و نمایان، ۱۳۹۸؛ فرزین و همکاران، ۱۳۹۸) است. همچنین در گسترش این صنعت در بخش کشاورزی تأثیراتی نظیر افزایش تولیدات کشاورزی، اشتغال در بخش کشاورزی و افزایش انگیزه برای فعالیت و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی را به همراه خواهد داشت (علیقلی‌زاده، ۱۳۹۸؛ حبیبی و هاشمی، ۱۳۹۵). گردشگری در سال‌های اخیر رشد بسیار چشمگیری داشته و تبدیل به بزرگ‌ترین صنعت در جهان شده است (Aref, 2011; Black & Crabtree, 2007) و به‌منزله ابزاری برای دستیابی به توسعه گردشگری برای کشورهای در حال توسعه که با معضلاتی چون نرخ بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک‌محصولی مواجه‌اند اهمیت فراوانی دارد (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۵؛ بدری و همکاران، ۱۳۹۰). همچنین این صنعت می‌تواند زمینه‌ساز توسعه باشد (مهراب قوچانی و همکاران، ۱۳۹۸).

اکوتوریسم از شاخه‌های مهم گردشگری است (اشتری مهرجردی، ۱۳۸۲) که نوعی سفری مسئولانه و هدفمند به طبیعت است (میرزایی و فومن‌اجیرلو به نقل از تاجری‌نسب، 2012: 1396; Garrod & Balt et al., 2011; Wilson, 2003 & Bunruamkaew & Murayam, 2011). دارای اهداف خاصی همچون آموزشی و مطالعاتی، لذت بردن از مناظر طبیعی (میرکریمی و همکاران، 2009: 1395; Anderson)، حفظ محیط زیست و بهبود رفاه مردم بومی است (Scheyvens, 2007). برای توسعه این صنعت، ابتدا باید مطالعات منسجم انجام گیرد، سپس با استخراج راهکارهای مناسب برنامه‌ریزی شود.

فلات ایران دارای پیشینه زمین‌شناسی و موقعیت جغرافیایی ویژه (گلی مختاری و همکاران، ۱۳۹۷) و جاذبه‌های گردشگری فراوانی در حوزه‌های گوناگون فرهنگی و طبیعی و اکوسیستم است (طلیعه‌علیا، ۱۳۹۰)، اما صنعت گردشگری آن نسبت به روند روبه‌رشد جهانی گردشگری و رقبای منطقه‌ای خود توسعه چندانی نداشته است (ویسی، ۱۳۹۶). با آن‌که ایران از نظر ویژگی‌های طبیعی و جاذبه‌های توریستی و تنوع زیستی بین پنج کشور اول جهان قرار دارد (کیاکجوری و حاتمی، ۱۳۹۳)، آمارهای سازمان گردشگری جهانی نشان می‌دهد که از نظر ورود گردشگر در جایگاه صدم جهان قرار گرفته است و این خودگویای ضعف صنعت گردشگری کشور است (احمدی و خسروی پور، ۱۳۹۳)؛ زیرا متأسفانه آن‌گونه که شایسته است از این جاذبه‌های توریستی در جذب گردشگر و توریست بهره‌گرفته نشده است، با این‌که صنعت اکوتوریسم فرصت مناسبی است که ایران سود سرشاری از این صنعت به اقتصاد کشور تزریق کند (کیاکجوری و حاتمی، ۱۳۹۳).

در بین استان‌های کشور، لرستان را می‌توان در زمره مناطق مهم هدف گردشگری و اکوتوریستی کشور به شمار آورد، زیرا از نظر منابع و جاذبه‌های گردشگری و اکوتوریستی در ابعاد کمی و کیفی غنی است (اجزاء شکوهی و همکاران، ۱۳۹۳) که با برنامه‌ریزی و توجه خاص می‌توان از مزایای این صنعت بهره برد. در این بین، سراب کهمان که معروف‌ترین جاذبه ژئوتوریسم در استان لرستان است در شهرستان سلسله قرار دارد. این منطقه گردشگری در داخل نواحی روستایی قرار گرفته است. شهرستان سلسله یکی از شهرستان‌های استان لرستان است و قابلیت‌های گردشگری فراوانی دارد. وجود دامنه وسیعی از گیاهان دارویی در این منطقه از دیگر قابلیت‌های این منطقه است. بهره‌وری و استفاده بهینه از ظرفیت‌های گردشگری نیازمند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی راهبردی و کلان میان‌مدت و بلندمدت است (ویسی، ۱۳۹۶). با توجه به موارد ذکر شده، در این تحقیق راهکارهای توسعه اکوتوریسم پایدار مبتنی بر قابلیت‌های جوامع محلی منطقه گردشگری کهمان در شهرستان سلسله بررسی می‌شود و در این راستا اهداف فرعی زیر در نظر گرفته شده است:

۱. شناسایی منافع حاصل از رونق صنعت اکوتوریسم در منطقه گردشگری کهمان

در بعد اقتصادی، ارتباط متقابل توسعه و گردشگری به‌ویژه اکوتوریسم به توسعه فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی در جوامع محلی کمک می‌کند (Blangi & Mahta, 2006) و بیشترین سازگاری را با توسعه دارد (پیشوا و صنایعیان، ۱۳۹۴). در بعد مسائل مالی و اقتصادی می‌توان تأثیرات این صنعت را مواردی نظیر افزایش اشتغال‌زایی و کاهش فقر (هاشمی، ۱۳۸۹)، افزایش قیمت زمین و باغات (امیری و فرج‌اللهی، ۱۳۹۴) بهبود وضعیت زیستی و معیشتی مردم بومی و جوامع محلی (فرازی، ۱۳۹۶) و نیز بهره‌برداری بهینه از منابع پایه، طبیعی، مالی و نیروی انسانی برای دستیابی به الگوی مصرف مطلوب، به‌کارگیری امکانات فنی، ساختار و تشکیلات مناسب برای رفع نیاز نسل امروز و آینده (زیاری، ۱۳۸۰) برشمرد. در بعد حفاظت از محیط‌زیست، اکوتوریسم بهترین روشی است که برای منطقه و جوامع محلی و روستایی مفید است و سبب حفاظت از طبیعت بدون آسیب‌رساندن به آن می‌شود و این مقوله‌ای ایدئال در راستای توسعه پایدار است (حاجی‌نژاد و یاری، ۱۳۹۲) که از نظر اکولوژیکی باعث کاهش فشار بر منابع طبیعی می‌شود (فرازی، ۱۳۹۶). اکوتوریسم بیشتر مرتبط با ایجاد گرایش‌ها و رفتارهایی مبتنی بر حفاظت از محیط‌زیست، حمایت از جامعه محلی و توانمندسازی آن است و سه هدف اصلی پایداری و حفاظت از جامعه محلی و توانمندسازی آن را دارد (صفری، ۱۳۸۹). در این زمینه، بسیاری از مقاصد گردشگری باید پایداری محیط را نیز در نظر بگیرند (Ritchie & Crouch, 2000). از دیدگاه برخی از محققان، اکوتوریسم اغلب ابزاری عالی برای ارتقای توسعه پایدار است که توانایی خلق منافع عظیم اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را برای ساکنان مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه دارد و سبب تعادل منطقه‌ای، کمک به بهسازی زیستگاه‌های حیات‌وحش، توسعه مناطق دارای جاذبه‌های گردشگری و جلوگیری از برون‌کوچی می‌شود (طیبی و همکاران، ۱۳۸۶؛ صدرموسوی و دخیلی کهنمویی، ۱۳۸۳؛ دادرس و کردوانی، ۱۳۹۱؛ تقی‌زاده و زینلی، ۱۳۹۲). منافع دیگر اکوتوریسم برای جوامع محلی را می‌توان در دسته فرهنگی-اجتماعی قرار داد. این صنعت احساس غرور و آگاهی درباره اهمیت منابع طبیعی را برای جوامع محلی به ارمغان می‌آورد تا توسعه محلی خود را کنترل کنند (Garrod & Wilson 2003) و افراد منطقه را به تداوم شیوه زندگی سنتی و فرهنگ بومی تشویق می‌کند

۲. شناسایی قابلیت‌های جوامع روستایی برای بهره‌گیری در جهت توسعه اکوتوریسم
۳. راهکارهای تحقق اکوتوریسم پایدار با توجه به قابلیت‌های منطقه گردشگری کهمان

مروری بر ادبیات موضوع اکوتوریسم

اکوتوریسم یکی از انواع گردشگری است که تاریخچه آن به سال ۱۹۶۵ بازمی‌گردد، وقتی که هتزر^۱ آن را به کار گرفت (Kakda 2012) و اکولوژیست‌ها بحث‌های عمیق‌تر درباره آن را از سال ۱۹۷۰ میلادی آغاز کردند (Bjork, 2007). در یکی از اولین تعاریف اکوتوریسم، هتزر آن را واژه‌ای برای تشریح روابط متقابل گردشگری، محیط‌زیست و ویژگی‌های فرهنگی به کار برده است که باید چهار معیار کمترین پیامد منفی بر محیط طبیعی، حداکثر مسئولیت‌پذیری در قبال فرهنگ جامعه میزبان، افزودن منافع اقتصادی برای جامعه میزبان و نیز حداکثر میزان مشارکت جامعه محلی برای افزایش رضایت گردشگران را در نظر بگیرد (Popisko & Zamfar, 2011). اکوتوریسم را نباید مترادف با طبیعت‌گردی دانست، زیرا طبیعت‌گردی الزاماً با حفظ محیط‌زیست و ارزش‌های جامعه میزبان همراه نیست (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۹) و فقط شامل بازدید از جاذبه‌های طبیعی است (Smiths, 2013). این صنعت به چهار نوع تقسیم‌بندی می‌شود: دیدار از حیات‌وحش، دیدار از چشم‌اندازها و آثار طبیعی، آموزش در طبیعت، تفریح و تغییر حال‌وهوا (مجاهد، ۱۳۹۴) که به‌واسطه نزدیکی با طبیعت از اولویت خاصی برخوردار است. اکوتوریسم امروزه به‌منزله صنعتی پویا و نوپا اهمیت روزافزونی یافته است و کشورهای مختلف برای حفاظت از محیط‌زیست و استفاده از منابع سرشار اقتصادی-اجتماعی و سیاسی آن به دنبال بسط و گسترش طبیعت‌گردی‌اند (حبیبی و هاشمی، ۱۳۹۵).

منافع اکوتوریسم در جوامع روستایی

این نوع گردشگری مزایایی دارد، از قبیل کمترین اثر تخریب بر پیکره محیط‌زیست (محمدزاده و اصغری شیوه، ۱۳۹۶)، تحقق توسعه پایدار در نواحی روستایی است (حسنی و مهدیزادگان نمین، ۱۳۸۷). منافع و مزایای این صنعت در جوامع محلی نواحی روستایی را می‌توان برحسب نتایج سایر تحقیقات به انواع گوناگون تقسیم‌بندی کرد.

1. Hetzere

و در نهایت به ارزش‌های جامعه احترام می‌گذارد و آثار مثبت اکوتوریسم در جوامع محلی و روستایی (Campbell, 1999). در جدول ۱ به‌طور مختصر به منافع اشاره می‌شود.

جدول ۱: منافع اکوتوریسم در توسعه جوامع محلی و روستایی

اجتماعی- فرهنگی	اقتصادی	زیست محیطی	
عینالی و همکاران (۱۳۹۳)، طیبی و همکاران (۱۳۸۶)، صدر موسوی و دخیلی کهنمویی (۱۳۸۳)، دادرس و کردوانی (۱۳۹۱)، میرزایی و فومن اجیرلو (۱۳۹۶)، غزانی و همکاران (۱۳۹۵) Neth (2008), Campbell (1999), Cole (2006)	صفری (۱۳۸۹)، عینالی و همکاران (۱۳۹۳)، طیبی و همکاران (۱۳۸۶)، صدر موسوی و همکاران (۱۳۸۳)، دادرس و کردوانی (۱۳۹۱)، پیشوا و صنایعیان (۱۳۹۴)، شهیدی و همکاران (۱۳۸۸)، رضوانی و همکاران (۱۳۹۰) Neth (2008), Blangi & Mahta (2006), Garrod & Wilson (2003) Bunruamkaew & Murayam (2011),	صفری (۱۳۸۹)، عینالی و همکاران (۱۳۹۳)، طیبی و همکاران (۱۳۸۶)، صدر موسوی و دخیلی کهنمویی (۱۳۸۳)، دادرس و کردوانی (۱۳۹۱)، زیاری (۱۳۸۰) Neth (2008), Blangi & Mahta (2006), Holtz & Edwards (2003)	محققان
افزایش آگاهی‌ها و مشارکت فعال محلی، کمک به بقای طولانی‌مدت میراث فرهنگی، احیای فرهنگ و فعالیت‌های سنتی فرهنگی، تشویق جوامع بومی برای ارزش نهادن به سرمایه‌های طبیعی و فرهنگی، تعادل منطقه‌ای و جلوگیری از برون‌کوچی، تداوم ارزش‌های جامعه، احترام، تسهیل فرایند وفاق ملی، امنیت و صلح، رفع نابرابری‌های جنسیتی در محیط‌های اشتغال، سرمایه اجتماعی	توسعه و تنوع اقتصادی، تنوع‌بخشی به رشد اقتصادی، توزیع درآمد برای اقتصاد جوامع محلی، تأمین درآمد برای بقای جاذبه‌ها، فرصت‌های اشتغال و درآمد، توسعه زیرساخت‌های محلی، ارزآوری، کمک به سرمایه‌گذاری کوچک‌مقیاس محلی، جذب پول و سرمایه از مراکز به پیرامون، توسعه فرصت‌های اقتصادی-اجتماعی، توسعه رفاهی مردم، توانمندسازی معیشت مردم	انگیزه‌ای برای حفظ مناطق طبیعی و فیزیکی، مدیریت بهینه منابع، بهسازی زیستگاه‌های حیات وحش، توسعه مناطق دارای جاذبه‌های گردشگری، مدیریت صحیح و کارآمد بهره‌برداری از منابع پایه و طبیعی	منافع مثبت

معرفی منطقه مطالعه شده

استان لرستان است که در این شهرستان و در دهستان یوسفوند واقع شده است. دره کهمان مربوط به دوران پیش از تاریخ ایران باستان است و در شمال شرقی شهرستان سلسله قرار دارد. این اثر در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۸۰ با شماره ثبت ۳۷۵۵ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. منطقه گردشگری مذکور از پل گرکان شروع می‌شود و روستاهای دره‌تنگ (با ۱۳۰۹ نفر جمعیت)، مقصودآباد (با ۹۶ خانوار) و دکاموند (با ۲۷۷ نفر جمعیت) را در بر می‌گیرد. روستاهای مذکور تقریباً با یکدیگر فاصله‌های یکسان (کمتر از ۴ کیلومتر) دارند.

شهرستان سلسله یکی از شهرستان‌های استان لرستان است و قابلیت‌های گردشگری فراوانی دارد. شهرستان سلسله دارای دو بخش است: بخش مرکزی با جمعیت ۵۹۸۱۳ نفر به مرکزیت شهر الشتر (شهر الشتر با جمعیت ۳۷۲۵۷ نفر) که دارای چهار دهستان دوآب، هنام، قلعه مظفری و یوسفوند است و در مجموع دویست روستا دارد. بخش فیروزآباد با جمعیت ۱۷۲۰۸ نفر به مرکزیت شهر فیروزآباد است (جمعیت شهر فیروزآباد: ۲۸۷۶ نفر). این بخش دارای دو دهستان فیروزآباد و قلائی است که در مجموع ۶۶ روستا دارد. منطقه کهمان معروف‌ترین جاذبه ژئوتوریسم در

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از لحاظ هدف کاربردی است و از نظر نوع تحقیق، جز تحقیقات آمیخته (کمیکیفی) قرار دارد. اطلاعات لازم برای تحقیق، بنا به اهداف تعیین شده، با مصاحبه و پرسش‌نامه گردآوری شده است. اهداف سه‌گانه تحقیق عبارت‌اند از:

۱. شناسایی منافع حاصل از رونق‌گرفتن صنعت اکوتوریسم در منطقه گردشگری کهمان؛
۲. شناسایی قابلیت‌های جوامع روستایی برای بهره‌گیری در جهت توسعه اکوتوریسم؛
۳. راهکارهای تحقق اکوتوریسم پایدار با توجه به قابلیت‌های منطقه گردشگری کهمان؛

در بخش نخست، برای بررسی هدف اول تحقیق، ۲۴۱ نفر از مردم محلی از روستاهای دکاموند، مقصودآباد و دره‌تنگ به‌طور تصادفی برگزیده شدند (برآورد حجم نمونه با جدول کرجسی و مورگان صورت گرفت). اطلاعات این بخش با پرسش‌نامه گردآوری شد. پرسش‌نامه مذکور دارای دو بخش به شرح زیر بوده است:

الف) ویژگی‌های فردی (جنسیت، نوع شغل، شغل اصلی و فرعی، محل سکونت و...).

ب) سنجش منافع حاصل از ورود گردشگران به منطقه در قالب طیف پنج‌گانه لیکرت

در گام دوم، با مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد و مدارک موجود در سازمان‌های مرتبط و نیز مصاحبه با برخی افراد کلیدی و آشنا به منطقه قابلیت‌های موجود بالفعل و بالقوه در منطقه گردشگری کهمان شناسایی شد. در گام سوم که آخرین گام تحقیق بوده است، راهکارهای توسعه اکوتوریسم پایدار در منطقه گردشگری کهمان با روش دلفی فازی شناسایی شد.

این روش به‌منظور تصمیم‌گیری و اجماع در مسائلی که اهداف و پارامترهای آن به‌صراحت مشخص نیستند،

نتایج بسیار ارزنده‌ای به بار می‌آورد. ویژگی مهم این روش ارائه چارچوبی انعطاف‌پذیر است که بسیاری از موانع مربوط به عدم دقت و صراحت را پوشش می‌دهد. از آنجاکه تصمیم‌های خبرگان بر اساس صلاحیت فردی و به‌شدت ذهنی است، بهتر است داده‌ها به‌جای اعداد قدیم با اعداد فازی نمایش داده شوند. مراحل اجرای روش دلفی فازی در واقع ترکیبی از اجرای روش دلفی و انجام تحلیل‌ها بر روی اطلاعات با استفاده از تعاریف نظریه مجموعه‌های فازی است (شکوهی و افزاره، ۱۳۹۳؛ رضائی و همکاران ۱۳۹۷).

پانل دلفی در این تحقیق متشکل از خبرگان و کارشناسان از سازمان گردشگری، میراث فرهنگی و صنایع دستی استان لرستان، مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان سلسله، مسئول نظام‌مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی شهرستان سلسله، استادان و دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد گروه توسعه روستایی دانشگاه لرستان (در مجموع ۲۱ نفر) بوده است. برخی ویژگی‌های اصلی برای انتخاب خبرگان به این شرح است: با مسئله مورد بحث درگیر باشند، اطلاعات لازم را داشته باشند، دارای انگیزه برای شرکت در فرایند دلفی باشند و احساس کنند که اطلاعات حاصل از یک توافق گروهی برای خود آن‌ها نیز ارزشمند خواهد بود (اصغریور، ۱۳۸۲؛ شکوهی و افزاره، ۱۳۹۳؛ رضائی و همکاران ۱۳۹۷).

پس از تشکیل تیم تحقیق، باید خبرگان کلیدی انتخاب و در خصوص مسئله توجیه می‌شدند. معمولاً خبرگان نظر خود را در قالب حداقل مقدار، ممکن‌ترین مقدار و حداکثر مقدار (اعداد فازی مثلثی) در پرسش‌نامه فازی ارائه می‌دهند، سپس میانگین نظر خبرگان (اعداد ارائه‌شده) و میزان اختلاف نظر هر فرد خبره از میانگین محاسبه می‌شود؛ آنگاه این اطلاعات برای اخذ نظریات جدید به خبرگان ارسال می‌شود. در مرحله بعد، هر خبره بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده از مرحله قبل نظر جدیدی را ارائه می‌دهد یا نظر قبلی خود را اصلاح می‌کند. این فرایند تا زمانی ادامه می‌یابد که میانگین اعداد فازی به اندازه کافی باثبات شوند. این پرسش‌نامه با هدف کسب نظر خبرگان درباره میزان موافقت آن‌ها با موارد یادشده طراحی شد. امتیازدهی خبرگان به راهکارها از طریق متغیرهای کلامی صورت گرفت (جدول ۲).

جدول ۲: اعداد فازی و اعداد فازی مثلثی شده

متغیرهای کلامی (اهمیت راهکار بیان شده)	عدد فازی مثلثی	عدد فازی قطعی شده
خیلی کم	(۰-۰-۰/۲۵)	۰/۰۶۲
کم	(۰-۰/۲۵-۰/۵)	۰/۰۶۲
متوسط	(۰/۲۵-۰/۵-۰/۷۵)	۰/۳۱۲۵
زیاد	(۰/۵-۰/۷۵-۱)	۰/۵۶۲۵
خیلی زیاد	(۰/۷۵-۱-۱)	۰/۷۵

۱. خیلی کم=۱، کم=۲، متوسط=۳، زیاد=۴، خیلی زیاد=۵

گفتنی است اعداد جدول ۲ با استفاده از رابطه ۱ محاسبه شده است.

$$\text{رابطه ۱: رابطه مینکوسکی} \quad x = m + \beta - \sigma / \epsilon$$

در ادامه تمامی راهکارهای بیان شده در قالب پرسش نامه تنظیم و گردآوری شد و دوباره در اختیار گروه مذکور قرار داده شد و از آن‌ها خواسته شد که با توجه به راهکارهای پیشنهادی بر اساس گزینه‌ها به هر راهکار امتیاز دهند. سپس تمامی پاسخ‌ها به هر کدام از گزینه‌ها در هر راهکار جداگانه شمارش شد و در نهایت، میانگین فازی بر اساس فرمول ۲ محاسبه شد.

$$\text{رابطه ۲:} \quad A_i = (a_i^{(1)}, (a_i^{(2)}, a_i^{(3)}), i = 1, 2, 3, \dots, n$$

$$A_{ave} = (m_i, m_i, m_i) = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^{(1)}, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^{(2)}, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^{(3)} \right)$$

در این رابطه A_i نشان‌دهنده خبره i ام و A_{ave} نشان‌دهنده میانگین دیدگاه خبرگان است. پس از جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها، تعداد پاسخ‌های داده شده به هر راهکار شمارش و تحلیل شد و پس از مشخص شدن تعداد پاسخ‌های داده شده و محاسبه میانگین فازی مثلثی برای عوامل از فرمول مینکوسکی برای محاسبه اعداد فازی قطعی شده استفاده شد. گفتنی است، اگر میانگین فازی زدایی گویه‌هایی کمتر از ۰/۲۵ باشد از لیست پرسش‌نامه دور دوم حذف خواهد شد. شایان ذکر است که پس از ارائه تمامی راهکارها، پیش از ورود به مرحله دوم و محاسبه میانگین فازی زدایی، به منظور سهولت در تحلیل و نتایج، راهکارها دسته‌بندی شد. بدین گونه که راهکارهای فرعی (خرده‌راهکار) که به هم شباهت داشتند یا مربوط به یک حوزه بودند در یک دسته قرار داده شدند و عنوانی مناسب برای آن‌ها تعیین شد.

یافته‌ها

منافع حاصل از رونق صنعت اکوتوریسم در جوامع محلی

نتایج توصیفی این قسمت نشان می‌دهد که ۹۷/۲ درصد افراد ساکن در روستاهای واقع در منطقه گردشگری که همان منبع درآمد زراعی دارند و در بین این افراد، ۶۷/۹ درصد مشاغل غیرزراعی موقت و فصلی دارند که رونق گرفتن این مشاغل عمدتاً به ورود گردشگران بستگی دارد. همچنین نتایج این بخش نشان می‌دهد که ساکنان روستاهای مذکور

عمدتاً (۸۹/۴ درصد) منافع اقتصادی را منافع غالب بر اثر توسعه اکوتوریسم در منطقه گردشگری که همان می‌دانند. همان گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد، منافع حاصل از توسعه اکوتوریسم باعث شکل گرفتن ایده‌های کارآفرینانه در بین جوامع محلی شده است؛ اما ایده‌های کارآفرینانه به راحتی قابل اجرا نبوده‌اند. همچنین بهبود زیرساخت‌هایی نظیر برق، تلفن و اینترنت از دیگر دستاوردهای این صنعت بوده است. نگاهی اجمالی به نتایج نشان می‌دهد که اهالی روستا از حضور گردشگران در این منطقه بهره‌مند شده‌اند و حضور گردشگران برای این جوامع مزایای اقتصادی در پی داشته است.

همچنین نتایج این بخش نشان داد که رونق گرفتن این صنعت باعث اشتغال‌زایی و تنوع شغلی غیرزراعی در نواحی روستایی منطقه که همان شده و درآمدهایی را عاید اهالی روستاها کرده است. نتایج مصاحبه نیز نشان داد که توجه به این صنعت باعث رونق گرفتن بعضی مشاغل فصلی با درآمدهای بسیار مناسب برای اهالی شده است، از قبیل اسکان بین‌راهی و مسافران با برپایی پانزده سیاه‌چادر عشایری و خانه‌های بوم‌گردی توسط اهالی روستایی منطقه. همچنین، با وجود رودخانه دائمی که همان که از سه روستا می‌گذرد، بعضی مشاغل با درآمدزایی مناسب همچنان به قوت خود باقی‌اند. در این خصوص می‌توان به احداث دست‌کم پانزده مزرعه پرورش ماهی رنگین‌کمان و قزل‌آلا در این محدوده اشاره کرد که قسمت عمده فروش آن‌ها برای گردشگران است. همچنین وجود این رودخانه سبب ایجاد باغات فراوان گردو در روستاهای مذکور شده است. در فصولی که گردشگران به منطقه سفر می‌کنند، اهالی روستاها با گرفتن حق ورودی به باغات درآمدهایی کسب می‌کنند. سایر نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد که عرضه مستقیم محصولات باغات گردو و سیب و نیز گوشت تازه گوساله و گوسفند توسط اهالی روستاها به گردشگران سبب می‌شود این نواحی از دیگر مزایای اقتصادی حضور گردشگران بهره‌مند شوند. همچنین، بنا بر نتایج مصاحبه‌ها، توسعه این صنعت سبب افزایش قیمت اراضی زراعی و باغات، مهاجرت معکوس به روستا، ایجاد منبع درآمد چشمگیر در فصل‌هایی که گردشگران به منطقه وارد می‌شوند و نیز ایجاد مشاغل غیرزراعی برای اهالی این منطقه شده است. در قسمت اولیه یافته‌های حاصل از مصاحبه با اهالی روستاهای این منطقه گردشگری

اکوتوریسم به‌طور اخص بهره‌مند گردد. همچنین سبب شده است که اهالی این روستا شاهد مهاجرت معکوس باشند و افرادی که از این روستا مهاجرت کرده بودند، با مجبزشدن این روستا و بهره‌مندی از مزایای این صنعت، به روستا بازگردند و فعالیت خود را از سر گیرند.

مشخص شد که روستای تنگ‌دره زیرساخت‌های مناسب‌تری از سایر روستاهای هم‌جوارش دارد. علت آن واقع‌شدن این روستا در داخل منطقه گردشگری است که سبب شده است توجه خاصی به آن شود، طرح‌های در این روستا اجرا شود، زیرساخت‌های برق و تلفن و اینترنت فراهم شود و این روستا از منافع

جدول ۳: اولویت‌بندی منافع کسب‌شده در منطقه گردشگری کهمان در شهرستان سلسله

میانگین	مؤلفه	میانگین	مؤلفه
۴۵/۳	مهاجرت معکوس	۴/۳۴	شکل‌گرفتن ایده‌های کارآفرینانه برای استفاده از فرصت‌های موجود منطقه
۴۴/۳	بهبود زیرساخت‌های اینترنت در منطقه	۳/۸۷	کاهش مهاجرت
۴۳/۳	افزایش درآمد غیرزراعی	۳/۷۸	افزایش درآمد زراعی
۳۱/۳	اشتغال‌زایی برای ساکنان منطقه	۳/۵۸	بهبود زیرساخت‌های برق در منطقه
۹۸/۲	افزایش تنوع شغلی غیر زراعی برای ساکنان منطقه	۳/۵۶	بهبود فیزیکی معابر روستا
۴۳/۲	افزایش تنوع شغلی زراعی برای ساکنان منطقه	۳/۵۴	اجرای کردن ایده‌های کارآفرینانه برای استفاده از فرصت‌های موجود منطقه
۳۶/۲	بهره‌گیری از توان دارویی منطقه برای اشتغال‌زایی	۳/۵۶	بهبود زیرساخت‌های تلفن در منطقه

و نیز مصاحبه با برخی افراد کلیدی و آشنا به منطقه، قابلیت‌های بالفعل و بالقوه در منطقه گردشگری کهمان شناسایی شد (جدول ۴).

- شناسایی قابلیت‌های جوامع روستایی برای بهره‌گیری در جهت توسعه اکوتوریسم در این بخش از تحقیق، با مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد و مدارک موجود در سازمان‌های مرتبط

جدول ۴: معرفی قابلیت‌های منطقه گردشگری کهمان (پرهیزگاری، ۱۳۹۵؛ یافته‌های تحقیق)

نوع قابلیت	موارد
پوشش گیاهی	آلوی کوهی، کیکم، ارزن، بادامک، گون، زرشک، شیرخشت، ون، خرزهره، بنه، پنج‌انگشت، سمسا، مفرا، آویشن، چای کوهی، موسیر
حیات وحش	پلنگ، خرس، کفتار، گرگ، روباه، شغال، گورکن، سنجاب، سگ آبی، سمور، موش خرما، کل، بز، قوچ، میش، گراز، خوک، کبک کوهی، کبک دری، تیهو، گنجشک، کلاغ، قرقاول، بلدرچین
غارها و چشمه‌ها	غار دوقلوی کهمان، غار کردل، غار بالاخانه، چشمه خاصو، چشمه تخت شاه، هفت چشمه، چشمه سرده و ۳۰۰ چشمه کوچک
گیاهان علفی	Agropyrum sp, Hordeum urinum, Anthemis cotula, Mentha longifolia, Malva parvi, Onobruchis caput-gali, Scrophularia striata, Medicago sativa, Phlomis olivieri, Centaurea behen, Plantago anceolate, Echinops ritrodes, Vicia cativa, Prangos uloptera, Trifolium lappaceum

جدول ۵: معرفی قابلیت‌های منطقه گردشگری کهمان به تفکیک روستاهای منطقه (یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹)

قابلیت	روستای دره تنگ	مقصودآباد	دکاموند
کشاورزی	پانزده مزرعه پرورش ماهی، باغات متعدد گردو و امکان ورود گردشگران به باغ با گرفتن حق ورود، دام پروری سنتی و صنعتی انبوه	یک مزرعه پرورش ماهی، پانزده خانه بوم‌گردی، اسکان بین‌راهی مسافران با سیاه‌چادرهای سنتی	یک واحد پرورش قارچ صنعتی به وسعت ۶ هزار مترمربع و یک واحد پرورش گوساله شصت رأسی
تفریحی	۳۰۰ چشمه‌سار بزرگ و کوچک، رودخانه کهمان، گیاهان دارویی فراوان و گوناگون در منطقه	چشمه‌سارها، رودخانه کهمان	چشمه‌سارها، رودخانه کهمان

اساس‌گزینه‌ها و متغیرهای زبانی به هر راهکار امتیاز دهند. سپس تمامی پاسخ‌ها به هر کدام از گزینه‌ها در هر راهکار جداگانه شمرده شد و در نهایت، میانگین فازی بر اساس فرمول ۲ محاسبه شد. فرمول ۲:

$$A_i = (a_i^{(1)}, (a_i^{(2)}, a_i^{(3)}), i = 1, 2, 3, \dots, n$$

$$A_{avg} = (m_1, m_2, m_3) = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^{(1)}, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^{(2)}, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^{(3)} \right)$$

در این بخش نظرسنجی مرحله دوم انجام شد و همانند گام اول، پس از مشخص شدن تعداد پاسخ‌ها، گویه‌ها و راهکارهای ارائه‌شده، اعداد فازی قطعی شده برای هر مؤلفه محاسبه شد. پس از محاسبه میانگین فازی مثلثی برای عوامل از فرمول مینکوسکی اعداد فازی قطعی شده برای هر مؤلفه محاسبه شد که نتایج آن در جدول ۶ مشاهده می‌شود و نشان‌دهنده اجماع نظر کارشناسان برای ارائه راهکار در جهت توسعه اکوتوریسم پایدار روستایی است.

راهکارهای تحقق اکوتوریسم پایدار با توجه به قابلیت‌های منطقه گردشگری کهمان در این مرحله، گام سوم که آخرین گام تحقیق بوده است، راهکارهای توسعه اکوتوریسم پایدار در منطقه گردشگری کهمان با روش دلفی فازی شناسایی شد. پانل دلفی در این تحقیق متشکل از خبرگان و کارشناسان سازمان گردشگری، میراث فرهنگی و صنایع دستی استان لرستان، مدیریت جهاد کشاورزی و شهرستان سلسله، مسئول نظام‌مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی شهرستان سلسله، استادان و دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد گروه توسعه روستایی دانشگاه لرستان (در مجموع ۲۱ نفر) بوده است. ابتدا مصاحبه‌هایی صورت گرفت و تمامی راهکارهای توسعه صنعت اکوتوریسم پایدار در منطقه گردشگری کهمان شناسایی شد. در گام دوم تمامی راهکارهای بیان‌شده در قالب پرسش‌نامه تنظیم و گردآوری شد و دوباره در اختیار گروه مذکور قرار داده شد و از آن‌ها خواسته شد با توجه به راهکارهای پیشنهادی بر

جدول ۶: اولویت‌بندی راهکارهای مرحله اول و محاسبه میانگین فازی زدایی هر راهکار

راهکار	راهکارهای خردشده	α	M	β	فازی زدایی
زیرساختی	بهبود خدمات حمل و نقل	۰/۵	۰/۷۵	۰/۸۹۲	۰/۲۲۱۹
	توسعه تسهیلات بهداشتی در منطقه	۰/۵۷۱	۰/۸۲۱	۰/۹۲۸	۰/۴۶۷۹
	نصب تابلوهای راهنمایی و مسیریابی برای مسافران	۰/۵۵۳	۰/۸۰۳	۰/۹۶۴	۰/۲۷۸
	تبلیغ گسترده و اطلاع‌رسانی از طرق مختلف برای آشنایی با منطقه	۰/۵۸۹	۰/۸۳۹	۹۴۶/۰	۰/۵۵۴۰
	بهبود امنیت در منطقه	۰/۵۵۳	۰/۸۰۳	۰/۹۲۸	۰/۵۶۳
	تصویب قوانین و مقررات حمایتی از این صنعت	۰/۶۰۷	۰/۸۵۷	۰/۹۴۶	۰/۶۳۵
آموزشی و زیست‌محیطی	انتشار بروشورها و معرفی منطقه کهمان با ترسیم مکان‌های دیدنی	۰/۷۱۴	۰/۹۶۴	۱	۰/۴۴۵
	تأمین تجهیزات ورزشی و کوهنوردی و صخره‌نوردی	۱/۲۶۷	۱/۹۲۸	۲/۴۴۶	۰/۴۳۵
	بهره‌گیری از علاقه‌مندان روستایی برای مراقبت از محیط‌زیست	۱/۱۴۲۸	۱/۸۰۳	۲/۳۰۳	۰/۴۰۵
	اشاعه گردشگری فرهنگی به منظور جلوگیری از نابودی فرهنگ و رسوم بومی	۱/۲۱۴	۱/۸۷۵	۲/۳۲۱	۰/۴۶۴
	برگزاری کلاس‌های آموزشی مناسب برای کارآفرینی و نحوه استفاده از فرصت‌های موجود منطقه	۱/۳۰۳	۱/۹۶	۲/۳۵۷	۰/۵۱۱
	فرهنگ‌سازی به منظور جلوگیری از تخریب منابع طبیعی	۱/۳۳۹	۲	۲/۴۸۲	۰/۵۳۲
اقتصادی	حمایت از توسعه صنایع دستی در این منطقه	۱/۶۲۵	۲/۲۸۵	۲/۵۸۹	۰/۶۱۱
	برگزاری جشنواره‌های محلی فروش محصولات دستی و زراعی	۱/۵۸۹	۲/۲۵	۲/۵۵۳	۰/۶۱۲
	استفاده از قابلیت گیاهان دارویی	۱/۰۵۳	۱/۶۷۸	۲/۱۹۶	۰/۴۰۷
	آژانس‌های حرفه‌ای گردشگری	۱/۲۵	۱/۹۱۰	۲/۳۹۲	۰/۴۸۴
	برگزاری جشنواره‌های فصلی در روزهای مشخص سال در هنگام برداشت محصولات	۰/۹۴۶	۱/۶۰۷	۲/۱۷۸	۰/۳۷۸
	ایجاد دهکده گردشگری در اطراف منطقه کهمان	۰/۵۷۱۴	۱/۱۶۰	۱/۷۵	۰/۲۵۸
	ایجاد بازارچه‌های توریستی برای فروش صنایع دستی منطقه، تولیدات محلی و ...	۱/۴۴۶۴	۲/۱۰۷	۲/۵۵۳	۰/۵۶۲۵

زراعی، استفاده از قابلیت گیاهان دارویی که در منطقه کهمان وجود دارد (جدول ۶)، برگزاری جشنواره‌های فصلی در روزهای مشخصی از سال در هنگام برداشت محصولات باغی برای جلب گردشگران، گسترش زمینه‌های جذب گردشگر از طریق توسعه گردشگری کشاورزی در منطقه و نیز ایجاد بازارچه‌های توریستی برای فروش صنایع دستی منطقه و تولیدات محلی. در انتهای سمت چپ جدول ۷ اختلاف دو مرحله محاسبه شده است، بدین طریق که اعداد مرتبط به فازی‌زادایی تمامی راهکارها در گام اول و دوم از همدیگر کم شده و حاصل آن در ستون آخر جدول ۷ نشان داده شده است.

بنابر نظر کارشناسان، در راهکارهای مرتبط با مسائل زیرساختی، مهم‌ترین راهکارها به ترتیب عبارت‌اند از تصویب قوانین و مقررات حمایتی از این صنعت، تبلیغ گسترده و اطلاع‌رسانی از طرق مختلف برای آشنایی مردم با منطقه و نیز بهبود در امنیت منطقه گردشگری کهمان. همچنین، در راهکارهای مرتبط با مسائل آموزشی، مهم‌ترین راهکارها عبارت‌اند از فرهنگ‌سازی برای جلوگیری از تخریب منابع طبیعی و اشاعه گردشگری فرهنگی به منظور جلوگیری از نابودی فرهنگ و رسوم بومی. راهکارهای اقتصادی نیز در برگیرنده راهکار فرعی بود و بنا بر نظر کارشناسان، مهم‌ترین آن‌ها عبارت بودند از برگزاری جشنواره‌های محلی فروش محصولات دستی و

جدول ۷: اولویت‌بندی راهکارهای مرحله دوم و محاسبه میانگین فازی‌زادایی هر راهکار

انجام	راهکارهای خردشده	α	m	β	فاز زادایی	اختلاف دو مرحله
زیرساختی	بهبود امنیت در منطقه	۰/۵۷۱	۰/۸۲۱	۰/۹۲۸	۰/۵۹۸	۰/۳۷۶
	نصب تابلوهای راهنمایی و مسیریابی برای مسافران	۰/۵۵۳	۰/۸۰۳	۰/۹۶۴	۰/۵۹۳	۰/۱۲۵
	تبلیغ وسیع و اطلاع‌رسانی از طرق مختلف برای آشنایی با منطقه	۰/۵۸۹	۰/۸۳۹	۰/۹۴۶	۰/۶۱۶	۰/۳۳۸
	توسعه تسهیلات بهداشتی در منطقه	۰/۵۵۳	۰/۸۰۳	۰/۹۲۸	۰/۵۸۴	۰/۰۳۰
	تصویب قوانین و مقررات حمایتی از این صنعت	۰/۶۰۷	۰/۸۵۷	۰/۹۴۶	۰/۶۲۹	۰/۰۶۶
آموزشی و زیست‌محیطی	فرهنگ‌سازی در جهت جلوگیری از تخریب منابع طبیعی	۰/۷۱۴	۰/۹۶۴	۱	۰/۷۲۳	۰/۰۸۸
	برگزاری کلاس‌های آموزشی مناسب برای کارآفرینی	۰/۵۷۱	۰/۸۲۱	۰/۹۲۸	۰/۵۹۸	۰/۱۵۳
	اشاعه گردشگری فرهنگی به منظور جلوگیری از نابودی فرهنگ و رسوم بومی	۰/۵۷۱	۰/۸۲۱	۰/۹۴۶	۰/۶۰۲	۰/۱۶۷
	بهره‌گیری از علاقه‌مندان روستایی برای مراقبت از محیط زیست	۰/۵۵۳	۰/۸۰۳	۰/۹۲۸	۰/۵۸۴	۰/۱۷۹
	تأمین تجهیزات ورزشی و کوهنوردی و صخره‌نوردی	۰/۵۳۵	۰/۷۸۵	۰/۹۲۸	۰/۵۷۱	۰/۱۰۷
	انتشار بروشورها و معرفی منطقه کهمان با ترسیم مکان‌های دیدنی	۰/۵	۰/۷۱۴	۰/۸۲۱	۰/۵۲۶	۰/۰۱۵
	ایجاد آژانس‌های حرفه‌ای گردشگری	۰/۵۱۷	۰/۷۶۷	۰/۹۲۸	۰/۵۵۸	۰/۰۲۶
	حمایت از توسعه صنایع دستی در این منطقه	۰/۴۸۲	۰/۷۳۲	۰/۸۷۵	۰/۵۱۷	-۰/۰۹۲
اقتصادی	برگزاری جشنواره‌های محلی فروش محصولات دستی و زراعی	۰/۵۷۱	۰/۸۰۳	۰/۹۱۰	۰/۵۹۸	-۰/۰۱۴
	استفاده از قابلیت گیاهان دارویی منطقه	۰/۶۲۵	۰/۸۷۵	۰/۹۴۶	۰/۶۴۲	۰/۲۳۵
	برگزاری جشنواره‌های فصلی در روزهای مشخصی از سال در هنگام برداشت محصولات باغی برای جلب گردشگران	۰/۵۷۱	۰/۸۲۱	۰/۹۸۲	۰/۶۱۱	۰/۱۲۷
	گسترش زمینه‌های جذب گردشگر از طریق توسعه گردشگری کشاورزی در سطح منطقه	۰/۵۷۱	۰/۸۲۱	۰/۹۴۶	۰/۶۰۲	۰/۲۲۴
	ایجاد بازارچه‌های توریستی برای فروش صنایع دستی منطقه، تولیدات محلی و ...	۰/۶۶۰	۰/۹۱۰	۰/۹۶۴	۰/۶۷۴	۰/۲۲۵
	ایجاد دهکده گردشگری در اطراف منطقه کهمان	۰/۵۱۷	۰/۸۳۹	۱/۱۲۵	۰/۵۸۹	۰/۰۹۸

بنابراین کاهش یا حل مشکلات مذکور در گروه اعمال راهکارهای ارائه شده از سوی کارشناسان خواهد بود، زیرا از دیدگاه کارشناسان بهبود زیرساخت‌های منطقه گردشگری کهمان در اولویت قرار دارد. بی تردید بهبود زیرساخت‌ها رضایت گردشگر را به همراه خواهد داشت (ایمانی خوشخو و همکاران، ۱۳۹۸).

وجود انواع گیاهان دارویی در منطقه گردشگری کهمان از دیگر قابلیت‌های موجود در این منطقه است که می‌توان از آن در ایجاد فرصت‌های گردشگری بهره برد. باسواد بودن بیش از ۸۰ درصد اهالی روستای تنگ‌دره و نیز تسلط داشتن بر خواص درمانی گیاهان منطقه مزیتی برای ارائه هرگونه راهکار در این خصوص است، از جمله تبلیغ گسترده این منطقه برای شرکت‌های داروسازی گیاهی تا از ظرفیت افراد محلی و نیز منطقه کمال بهره برده شود. راهکارهای ارائه شده در این باره عبارت‌اند از: حمایت از توسعه صنایع دستی در این منطقه، برگزاری جشنواره‌های محلی فروش محصولات دستی و زراعی، برگزاری کلاس‌های آموزشی مناسب برای کارآفرینی و ایجاد بازارچه‌های توریستی برای فروش صنایع دستی منطقه، تولیدات محلی.

تحقیقات نشان می‌دهند که حمایت دولت و مهارت‌های مدیریتی و ارائه آموزش‌های متناسب با کارآفرینی به توسعه مشاغل خانگی و توسعه کارآفرینی منجر می‌شود (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۵؛ حبیبی و هاشمی، ۱۳۹۵) و بی تردید افزایش تولید و بهبود عملکرد در بخش‌های صنایع و توسعه حمل‌ونقل را دربر خواهد داشت (فرزین و همکاران، ۱۳۹۸)؛ بنابراین باید برای بهره‌مندی از توان و قابلیت منطقه گردشگری کهمان برنامه‌ریزی کرد تا ضمن اشتغال‌زایی برای اهالی منطقه، به توسعه این صنعت کمک شود.

علاوه بر منافع مذکور، دیگر نتایج نشان می‌دهد که تخریب محیط زیست از پیامدهای ناخوشایند توسعه اکوتوریسم در منطقه است. از سویی دیگر، مردم محلی اظهار داشتند که برخی گردشگران بدون توجه به حفظ شئونات اسلامی در منطقه ظاهر می‌شوند. آنان اعتقاد دارند که این‌گونه رفتارها سبب کم‌برکت شدن زندگی اهالی شده است که سادگی و پاکی مردم را تهدید می‌کند و به الگوبرداری برخی جوانان منطقه منجر شده است. از سویی دیگر، مشاهدات و بیانات

۱. آلوده کردن رودخانه، قراردادن زباله‌ها در رودخانه و رهاکردن آن‌ها در طبیعت، شکستن شاخ‌وبرگ درختان و قطع درختان و استفاده به‌عنوان هیزم برای طبخ غذا در طبیعت و... مواردی بودند که به کرات از اهالی شنیده می‌شد.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که مواردی همچون ایجاد تنوع شغلی، ایجاد فرصت‌های اشتغال در نواحی روستایی و کسب درآمد از جمله دستاوردهای اقتصادی اکوتوریسم در این نواحی روستایی است. یافته‌های این بخش از تحقیق با تحقیقات بلانگی و مهتا (۲۰۰۶)، هاشمی (۱۳۸۹)، امیری و فرج‌اللهی (۱۳۹۴)، رضوانی و همکاران (۱۳۹۰)، علیقلی‌زاده (۱۳۹۸) و حبیبی و هاشمی (۱۳۹۵) همخوانی داشته است.

همچنین مشخص کرد که روستای تنگ‌دره زیرساخت‌های مناسب‌تری از روستاهای هم‌جوارش دارد. علت آن واقع شدن این روستا در منطقه گردشگری است که سبب شده است توجه خاصی به این روستا شود و طرح‌هایی در آن به اجرا درآید، زیرساخت‌های برق و تلفن و اینترنت فراهم شود و این روستا از اکوتوریسم بهره بیشتری ببرد. همچنین مشخص شد که اهالی این روستا مهاجرت معکوس بوده‌اند و با مجهز شدن این روستا و بهره‌مندی از مزایای این صنعت، روستاییان مهاجر بازگشته‌اند و فعالیت خود را از سر گرفته‌اند. همان‌گونه که نتایج تحقیقات جلوگیری از برون‌کوچی و مهاجرت معکوس را از مزایای توسعه اکوتوریسم در نواحی روستایی شمرده‌اند (طیبی و همکاران، ۱۳۸۶؛ صدرموسوی و دخیلی کهنمویی، ۱۳۸۳؛ دادرسی و کردوانی، ۱۳۹۱؛ تقی‌زاده و زینلی، ۱۳۹۲)، در این روستا نیز شاهد آن بوده‌ایم؛ بنابراین، با توجه به موارد مذکور، عمده تأثیرات صنعت اکوتوریسم در این منطقه اقتصادی است که اهالی نواحی روستایی از آن بهره‌مند شده‌اند.

به‌منظور افزایش منافع اقتصادی این صنعت در منطقه پیشنهاد می‌شود که در فصل‌های مشخص سال و در هنگام برداشت محصولات باغی برای جلب گردشگران جشنواره گردو برگزار شود. از آنجاکه عمده محصولات این منطقه گردو است، این عنوان به برندسازی محصولات این منطقه نیز کمک شایانی خواهد کرد. در این راستا تبلیغات گسترده هم مفید خواهد بود و سبب آشنایی بیشتر گردشگران با این منطقه و توان‌های تولیدی آن خواهد شد.

کمبود امکانات رفاهی مناسب، توزیع نامناسب گردشگر در فصول سال به علت نبود زیرساخت‌های مناسب در منطقه و فقدان تابلوهای راهنما برای هدایت مسافران سبب شده است که امکان اسکان طولانی مدت برای خانوارها در منطقه مهیا نشود؛

افراد محلی نشان می‌دهد که گردشگری و استفاده از مواهب طبیعی سبب به حاشیه رفتن مکان مذهبی «خط و شا» در منطقه کهمان شده است. خط و شا نخستین قرآنی است که از نجف اشرف به شهرستان سلسله آورده شده است و بیش از ۱۷۰ سال قدمت دارد و هم‌اکنون به زیارتگاهی برای شهرستان سلسله تبدیل شده است. با وجود قداست زیاد این مکان مقدس، تمایل گردشگران برای دیدن از این مکان کم بوده است و بیشتر گردشگران مسیرهای طبیعت را برای استراحت و دیدن انتخاب می‌کنند. اهالی روستای تنگ‌دره معتقدند که با وجود منافعی که حضور گردشگران در پی دارد و اشتغال‌زایی را رونق داده و سبب بازگشت مهاجران به این روستا شده است، اما آن قدر تخریب به دنبال دارد که متحمل ضررهایی شده‌اند. حتی بارها شاهد مشاجره اهالی با مسافرانی بوده‌اند که بدون اجاره وارد باغات آن‌ها شده‌اند یا در باغاتی که ورودی پرداخت می‌کنند به شکستن شاخه و برگ درختان و به آتش کشیدن ناخواسته باغ اقدام می‌کنند. عبارت «با ورود گردشگران برکت از باغات ما رفته است» عبارتی آشناست که تقریباً از هر شخص بومی شنیده می‌شود و حاکی از نارضایتی آن‌ها از گردشگران در این بعد است. از این رو پیشنهاد می‌شود از افراد بومی در قالب مأموران حفظ محیط زیست منطقه استفاده شود تا در روزهایی که مسافران در منطقه حضور دارند با پخش تراکت‌ها و بروشورهای تبلیغاتی، ضمن خیرمقدم به میهمانان، آن‌ها را به حفاظت از محیط زیست ترغیب کنند و با دیدن هرگونه تخریب به آن‌ها تذکر دهند.

از دیگر تهدیدات پیش‌روی پایداری این صنعت در منطقه گردشگری کهمان، نگرانی بابت از بین رفتن فرهنگ و سنن نواحی روستایی در این منطقه است. این در حالی است که برخی محققان رونق گرفتن این صنعت را سبب کمک به بقای بلندمدت میراث فرهنگی، احیای فرهنگ بومی و بقای فعالیت‌های سنتی فرهنگی در نواحی روستایی می‌دانند (عینالی و همکاران ۱۳۹۳؛ طیبی و همکاران، ۱۳۸۶؛ صدرموسوی و دخیلی کهنمویی، ۱۳۸۳؛ دادرس و کردوانی، ۱۳۹۱؛ Netth, 2008). در منطقه مورد مطالعه، برخلاف نتایج تحقیقات پیشین، یکی از عمده تهدیدات پیش‌روی توسعه این صنعت زوال فرهنگ و سنن بومی نواحی روستایی است. شاپان ذکر است که در کنار آثار طبیعی موجود در منطقه، آداب و رسوم، آشپزی محلی، صنایع دستی و به‌طور عمده فرهنگ و سنن

مردم نقش عمده‌ای در جذب گردشگر دارند. این قابلیت‌ها به علت نبود اطلاع‌رسانی و ناتوانی از ایجاد ارتباط افراد بومی با گردشگران داخلی و خارجی و نداشتن اطلاعات کافی تاریخی و باستانی ساکنان روستایی در معرض تهدید و نابودی قرار گرفته است و بهره‌گیری از گردشگری فرهنگی به تثبیت فرهنگ منطقه کمک خواهد کرد.

منابع

اجزاء شکوهی، محمد، مافی، عزت‌الله، رنجبر دستنایی، محمود و قنبری، محمد (۱۳۹۳). «ارزیابی و اولویت‌بندی آبشارها طبیعی به‌منظور توسعه اکوتوریسم (مطالعه موردی آبشارهای هفت‌گانه استان لرستان». دوفصل‌نامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، دوره ۵، شماره ۲، ص ۲۹-۴۴.

احمدی، علیرضا و خسروی پور، بهمن (۱۳۹۳). «موانع و مشکلات گردشگری در ایران». اولین کنفرانس ملی جغرافیا، گردشگری، منابع طبیعی و توسعه پایدار. تهران، <https://civilica.com/doc/357448>.

اشتری مهرجردی، اباذر (۱۳۸۲). «اکوتوریسم و پایداری: تعاریف، جنبه‌ها و ویژگی‌های آن». ماهنامه علمی جهاد، سال بیست‌وسوم، شماره ۲۶۱، ص ۷۴-۷۸.

اصغری پور، محمدجواد (۱۳۸۲). «تصمیم‌گیری گروهی و نظریه بازی‌ها با نگرش تحقیق در عملیات. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

امیرانتخابی، شهرام، قنبری، حسین‌علی، بردبار، مهرداد و صابر، لیلا (۱۳۹۵). «تحلیل نقش گردشگری بر توسعه پایدار روستایی با تاکید بر رویکرد زیست‌محیطی (مورد مطالعه روستاهای شهرستان فومن)». همایش آمایش سرزمین جایگاه خزر و چشم‌انداز توسعه گیلان.

امیری، علی و فرج‌اللهی، حمزه (۱۳۹۴). «تحلیل تأثیرات اقتصادی صنعت توریسم (مطالعه موردی: ناحیه گردشگری کهمان الشتر)». اولین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیایی، آباد، مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی. <https://civilica.com/doc/562161>

امینیان، سکینه، صادقی، ابراهیم، فرجی، عبدا... و نادری‌گور قلعه، افشین (۱۳۹۱). «بررسی فرصت‌ها و چالش‌های توسعه پایدار اکوتوریسم ایران». دومین همایش ملی راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه‌ریزی منطقه‌ای.

روستایی». اولین کنفرانس بین‌المللی سکونتگاه‌های سنتی زاگرس. سنندج، <https://civilica.com/doc/56659>. دادرس، حسن و کردوانی، پرویز (۱۳۹۱). «بررسی اهمیت روستاهای حاشیه تالاب انزلی از جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و گردشگری». نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره ۴، شماره ۲، ص ۲۱-۴۰. رحمانی، ولی‌الله مولائی هاشجین، نصلیه و شیرکیائی، تیمور (۱۳۹۵). «تحلیل راهبردی گردشگری روستایی ناحیه غرب مازندران در راستای توسعه پایدار». اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۵، شماره ۱۷، ص ۱۳۵-۱۵۱.

رضایی، حمید، سمیعی، روح‌الله، دیده‌خانی، حسین و شجاعی، سامره (۱۳۹۷). «طراحی الگوی توسعه پایدار کارآفرینی روستایی با استفاده از روش دلفی فازی». پژوهش اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۳۸، ص ۴۵-۶۵.

رضوانی، محمدرضا اکبری‌ان، رونیزی، سعیدرضا، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و بدری، سیدعلی (۱۳۹۰). «تحلیل مقایسه‌ای آثار اقتصادی گردشگری خانه‌های دوم با گردشگری روزانه بر نواحی روستایی، با رویکرد توسعه پایدار (مورد مطالعاتی: شهرستان شمیرانات، استان تهران)». پژوهش‌های روستایی، دوره ۲، شماره ۸، ص ۳۵-۶۲.

زردان، میثم و منصوربهمی، مسلم (۱۳۹۴). «گردشگری روستای و اصول توسعه گردشگری پایدار». همایش ملی عمران و معماری با رویکرد توسعه پایدار، فومن، <https://civilica.com/doc/422686>.

زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۰). «توسعه پایدار و مسئولیت برنامه‌ریزان شهری در قرن بیست‌ویکم». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۴۸، شماره ۱۶۰، ص ۳۷۱-۳۸۵.

شکوهی، سعیده و افرازه، عباس (۱۳۹۳). «طراحی مدل انتقال فناوری و دانش نانو در ایران به روش دلفی فازی». اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت در قرن ۲۱، تهران. <https://civilica.com/doc/311726>

شهیدی، محمدشرف، اردستانی، زهراالسادات و گودرزی سروش، محمد مهدی (۱۳۸۸). «بررسی تأثیرات توریسم در برنامه‌ریزی نواحی روستایی». پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۲، شماره ۶۷، ص ۹۹-۱۱۳.

صحنه، بهمین و خداداد، مهدی (۱۳۹۳). «بررسی راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT (مطالعه موردی: دهستان فیروزجاه- شهرستان بابل)». دومین همایش ملی پژوهش‌های

اورمزدی، رضا (۱۳۹۰). «توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار». قابل دسترس در سایت: <http://seeiran.ir>.

ایزدی، بنت‌الهدی رضائی مقدم، کورش اسداله‌پور، علی (۱۳۹۵). «سازهای مؤثر و موانع تحقق توسعه کارآفرینی در مشاغل خانگی بخش کشاورزی در مناطق روستایی شیراز». علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، دوره ۱۲، شماره ۱، ص ۳۹-۵۱.

ایمانی خوشخو، محمدحسین، فرهادی یونکی، مجید و دوستی ایرانی، مهناز (۱۳۹۸). «تأثیرگذاری زیرساخت گردشگری بر انتخاب مقصد (مطالعه موردی: شهر اصفهان)». گردشگری و توسعه، دوره ۸، شماره ۴، شماره پیاپی ۲۱، ص ۱۲۶-۱۴۷.

بدری، سیدعلی رحمانی، خلیل، سجاسی قیداری، مجید و حسن‌پور، امید (۱۳۹۰). «راهبردهای توسعه اکوتوریسم در شهرستان مریوان». فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۲، شماره ۶، ص ۳۱-۵۴.

بهمینی، پریسا و نمایان، فرشید (۱۳۹۸). «شناسایی و بررسی عوامل تأثیرگذار بر گردشگری در ایران». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۸، شماره ۳۰، ص ۱۹۵-۲۱۲.

پاپلی یزدی، محمدحسین و سقایی، مهدی (۱۳۸۹). گردشگری (ماهیت و مفاهیم). تهران: انتشارت سمت، چاپ چهارم.

پیشوا، فرزانه و صنایعیان، هانیه (۱۳۹۴). «بررسی تأثیرات اکوتوریسم بر توسعه پایدار روستایی». دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی. <https://civilica.com/doc/509494>.

تقی‌زاده، ابوالقاسم و زینلی، بهرام (۱۳۹۲). «تدوین ساختار تئوریک مدیریتی- عملیاتی برنامه‌ریزی رشد اکوتوریسم با تأکید بر ایران». اولین همایش ملی مدیریت گردشگری، طبیعت‌گردی و جغرافیا، ۲۳ بهمن ۹۲، همدان.

حاجی‌نژاد، علی و یاری، منیر (۱۳۹۲). «برنامه‌ریزی راهبردی اکوتوریسم با استفاده از مدل ترکیبی SWOT-TOPSIS (مورد: پارک جنگلی بلوران کوه‌دشت)». فصل‌نامه جغرافیا و توسعه، دوره ۱۱، شماره ۳۲، ص ۱۷۷-۱۹۱.

حبیبی، مرضیه و هاشمی، سیدسعید (۱۳۹۵). «پهنه‌بندی اکوتوریسم منطقه صادق آباد بافق، استان یزد». گردشگری و توسعه، دوره ۵، شماره ۲، ص ۶۵-۸۵.

حسنی، علیرضا و مهدیزادگان نمین، سیما (۱۳۸۷). «بررسی نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار نواحی

گردشگری و توسعه، دوره ۸، شماره ۴، ص ۳۸-۵۸. کیاکجوری، داود و حاتمی، لیلا (۱۳۹۳). «وضعیت اکوتوریسم در ایران». دومین همایش ملی پژوهش‌های کاربردی در جغرافیا و گردشگری. تهران، <https://civilica.com/doc/413610>

گلی مختاری، لیلا، بهرام‌آبادی، الهام و سلگی، لیلا (۱۳۹۷). «بررسی تطبیقی توانمندی‌های ژئوتوریسم شهرستان الشتر با استفاده از مدل‌های پیرالونگ و پیریرا». جغرافیا و توسعه، دوره ۱۶، شماره ۵۲، ص ۶۹-۹۶. گودرزوند چگنی، مهرداد (۱۳۹۴). «توسعه پایدار؛ شاخص‌ها و سیاست». فصل‌نامه علمی پژوهشی سیاست جهانی، دوره ۴، شماره ۲، ص ۲۱۵-۲۳۸. مجاهد، وحیده (۱۳۹۴). «اکوتوریسم: تعاریف، اصول و پایداری». اولین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیا، مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی. شیراز، <https://civilica.com/doc/411100>

محمدزاده، حافظ و اصغری شیوه، ستار (۱۳۹۶). «تحلیل و بررسی روند طراحی دهکده اقامتی، تفریحی و توریستی با رویکرد توسعه اکوتوریسم». چهارمین کنفرانس ملی دستاوردهای اخیر در مهندسی عمران، معماری و شهرسازی تهران. تهران، <https://civilica.com/doc/719337>

مرید سادات، پگاه و ساعی‌نیا، محدثه (۱۳۹۵). «جایگاه گردشگری در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای مصر، شهرستان خور و بیابانک)». فصل‌نامه علمی پژوهشی توسعه پایدار محیط جغرافیایی، دوره ۱، شماره ۲، ص ۸۳-۹۵.

موحدی، رضا، ایزدی، نسیم و علی‌آبادی، وحید (۱۳۹۵). «تحلیل موانع توسعه گردشگری روستایی (مورد مطالعه: روستای فاش، شهرستان کنگاور، استان کرمانشاه)». دوفصل‌نامه مطالعات اجتماعی گردشگری، دوره ۴، شماره ۸، ص ۹۹-۱۲۶. مهربان قوچانی، امید، غنیان، منصور، خسروی‌پور، بهمن و کراتز، جان سی (۱۳۹۸). «مؤلفه‌های مؤثر بر تعهد و ترجیح فعالیت‌های گردشگری در میان ساکنان نواحی روستایی تالاب‌های استان خوزستان». علوم ترویج و آموزش کشاورزی، دوره ۱۵، شماره ۱، ص ۵۹-۷۰.

میرزایی، محمد و فومن اجیرلو، پری (۱۳۹۶). «بررسی اثرات اکوتوریسم بر محیط و ارتباط آن با توسعه پایدار». اولین همایش بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پاک. همدان، <https://civilica.com/doc/691551>

کاربردی در جغرافیا و گردشگری. <https://civilica.com/doc/413612>

صدرموسوی، میرستار و دخیلی کهنمویی، جواد (۱۳۸۳). «درآمدی بر برنامه‌ریزی تفرجگاه‌های توریستی». جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۴، شماره ۱۷، ص ۹۱-۱۱۲.

صفری، حجت (۱۳۸۹). امکان‌سنجی احداث پارک جنگلی در منطقه تنگ چاهو به منظور توسعه اکوتوریسم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان.

طلیعه علیا، زهرا (۱۳۹۰). «وضعیت حقوقی اکوتوریسم در ایران». تعالی حقوق، دوره ۳، شماره ۱۱، ص ۱۲۹-۱۴۰.

طیبه، سیدکمیل، بابکی، روح‌الله و جباری، امیر (۱۳۸۶). «بررسی رابطه توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در ایران (۱۳۸۳-۱۳۳۸)». پژوهش‌نامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه اقتصاد، دوره ۷، شماره ۲۶، ص ۸۳-۱۱۰.

علیقلی‌زاده فیروزجایی، ناصر (۱۳۹۸). «اثرات توسعه گردشگری روستایی بر بخش کشاورزی (مطالعه موردی: (روستاهاى جلگه‌ای دهستان میان‌بند شهرستان نور». برنامه‌ریزی توسعه گردشگری، دوره ۸، شماره ۳۰، ص ۱۱۱-۱۲۴.

عینالی، جمشید، جعفری، غلامحسین و تبیره، اسماعیل (۱۳۹۳). «ارزیابی نقش اکوتوریسم در توسعه مناطق روستایی (مطالعه موردی: دهستان اورامان تخت-شهرستان سروآباد)». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۳، شماره ۹، ص ۱۹۱-۲۱۱.

غزانی، عزت‌الله بیژنی، مسعود و چیدری، محمد (۱۳۹۵). «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه گردشگری طبیعی مردم‌نهاد از دیدگاه روستاییان استان مازندران». علوم ترویج و آموزش کشاورزی، دوره ۱۰، شماره ۱، ص ۵۳-۶۹.

فرازی، محمدمهدی (۱۳۹۶). «بررسی عوامل رشد و توسعه پایدار روستایی با محوریت اکوتوریسم بوم‌گردی در حوزه کلان‌شهر شیراز». سومین کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی، شیراز، <https://civilica.com/doc/636273> فرزین، محمدرضا، عباس‌پور، نیلوفر، اشرفی، یکتا و زرغام بروجنی، حمید (۱۳۹۸). «اثرات توسعه گردشگری ورودی بر تولید و اشتغال بخش‌های اقتصادی: رهیافت تحلیل مسیر ساختاری».

- Cole, S. (2006). "Information and empowerment: The keys to achieving sustainable tourism". *Journal of Sustainable Tourism*, 14(6), 629-644
- Garrod, B., & Wilson, J. C. (2003) *Marine Ecotourism: Issues and Experiences*. Channel View Publications
- Holtz, C., & Edwards, S. (2003). "Linking biodiversity and sustainable tourism policy". *Ecotourism policy and planning*, 39-54
- Kakda, k. (2012). *Symbiosis between agriculture and community-based ecotourism: Towards Agro- Tourism product Diversification Chi Phat Commune, Thmor Bang District, Koh Kong Province The Kingdom Of Cambodia*. The University of Tokyo
- Neth, B. (2008). *Ecotourism as a Tool for Sustainable Rural Community Development and Natural Resources Management in the Tunel Sap Biosphre Reserve*. kassel .university press GmbH
- Popescu, R. I., & Zamfir, A. (2011). "Strategic Role of Ecotourism for Romania's Regional Development". In *the Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, 250-258. Ostrava: University of Ostrava
- Ritchie, J. R. B., & Crouch, G. I. (2000.). "The compeve desnaon: A sustainability perspeve". *Tourism Management*, 21, 1-7
- Scheyvens, R. (2007). "Exploring the tourism-poverty nexus". *Current Issues in Tourism*, 10(2-3), 231-254
- Smiths, E. (2013). *Community participation and community involvement in the benefits among ecotourism operators: comparing theory with practice by means of an in-depth case study in the DAINTREE Coast, Australia*. Mater Thesis, Utrech University
- میرکتولی، جعفر و مصدق، راضیه (۱۳۸۹). «بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی دهستان استرآباد جنوبی شهرستان گرگان». *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، دوره ۲، شماره ۷، ص ۱۳۵-۱۵۴.
- میرکریمی، سیدحامد، سعیدی، سحر و سعیدی، سپیده (۱۳۹۵). «اصول و مفاهیم دستیابی به اکوتوریسم موفق». *فصل‌نامه انسان و محیط زیست*، دوره ۱۴، شماره ۲، پیاپی ۳۷، ص ۱۴-۲۳.
- ویسی، هادی (۱۳۹۶). «بررسی سیاست‌گذاری صنعت گردشگری در قوانین بالادستی جمهوری اسلامی ایران». *فصل‌نامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، دوره ۷، شماره ۲۵، ص ۹۳-۱۱۲.
- هاشمی، نیلوفر (۱۳۸۹). «نقش اکوتوریسم در توسعه روستایی». *فصل‌نامه روستا و توسعه*، دوره ۱۳، شماره ۳، ص ۱۷۳-۱۸۸.
- Anderson, W. (2009). "Promoting Ecotourism through Networks: Balearic Islands". *Journal of Ecotourism*, 8(1), 51-69
- Aref, F. (2011). "Sense of Community and Participation for Tourism Development". *Life Science Journal*, 8(1), 20-25
- Balt, S., Hiromishi, F., & Renchin, T. (2012). "Ecotourism Planning with the Participation of local People in Biger City, Mongolia". *South Asian Journal of tourism and Heritage*, 5(1), 17-34
- Bjork, P. (2007). "Definition Paradoxes: From concept to definition". In J. Higham, *Critical Issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*. Buttleworth-Heinemann, Oxford
- Black, R., & Crabtree, A. (2007). *Quality assurance and certification in ecotourism*. CAB International
- Blangy, S., & Mehta, H. (2006). "Ecotourism and ecological restoration". *Journal for Nature Conservation*, 14 (3-4), 233-236
- Bunruamkaew, K. H., & Murayama, Y. (2011). "Site Suitability Evaluation for Ecotourism Using GIS & AHP: A Case Study of Surat Thani Province Thailand". *Journal of Procedia Social and Behavioral Sciences*, 21, 269-278
- Campbell, L. M. (1999). "Ecotourism in rural developing communities". *Annals of Tourism Research*, 26(3), 534-553